

Darab Ágnes klasszika-filológus, a ME Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének egyetemi tanára. Érdeklődési területe az Augustus- és a Flavius-kor római irodalma, az antikvitás kortárs irodalmi recepciója, fő kutatási területe az idősebb Plinius *Naturalis historiája*.

E-mail: agnes.darab@uni-miskolc.hu

ORCID: 0000-0002-7876-4380

Absztrakt: Valérie Naas 2023-as monográfiája (*Anecdotes artistiques chez Pline L'Ancien*) az idősebb Plinius *Naturalis historiájának* művészeti könyveiben szereplő művészanekdotákat egy sajátosan római művészeti diskurzus összefüggésében értelmezi. A vizsgálat kiindulópontja az a kutatástörténeti fordulat, amely Plinius enciklopédiáját nem pusztán kompilációként, hanem koherens, narratív és ideológiai működéssel rendelkező szövegként olvassa. E perspektívából a görög eredetű anekdoták nem egyszerűen megőrződnek, hanem átrendeződnek és új jelentéshorizontba kerülnek: a római identitásképzés és kulturális önértelmezés részeivé válnak. A jelen tanulmány részletes elemzése rámutat a megközelítés eredményeire – mindennek előtt az anyag következetes újraolvasására és rendszerezésére –, ugyanakkor kritikai kérdéseket vet fel az anekdota fogalmi meghatározása, a korpusz kijelölése és a pliniusi narratív átformálás értelmezése kapcsán.

Kulcsszavak: Plinius Maior; *Naturalis historia*; művészanekdota; római művészeti diskurzus; recepciótörténet

DOI: <https://doi.org/10.63872/XITZ3300>

Plinius művészanekdotái és a római művészeti diskurzus

Megjegyzések Valérie Naas új könyvéről

Darab Ágnes

Idősebb Plinius *Naturalis historiája* (a továbbiakban *NH*) a természetre vonatkozó ismeretek körét és azok közvetítésének a beszédmódját olyan tágassággal fogta föl, illetve valósította meg, hogy – mintegy *parergon*ként – számos irodalmi műfaj genezisébe is bepillantást enged. A *NH* szövegének egyik sajátossága az anekdoták, kiemeltetve a művészanekdoták nagy számú jelenléte. A kutatás Plinius művészanekdotáit ez idáig két irányból és kétféle, de egyaránt a műszövegterén kívülálló ambícióval tette vizsgálat tárgyává. A *Quellenforschung* törekvése az elveszett görög művészettörténet-írás rekonstrukciója volt a *NH* művészeti tárgyú könyveinek a tartalmi, retorikai és stílusi elemzésével. A kutatás másik iránya a recepció felől közelített Plinius művészeti könyveihez, hogy feltárja az információknak, köztük az anekdotáknak azt a mintázatát, amely a humanista művészettörténet-írást alapjaiban határozta meg. Valérie Naas 2023-ban megjelent kötete, az *Anecdotes artistiques chez Pline L'Ancien*¹ a *NH*-nak egy újabb szempontú értelmezését kínálja. A monográfia elsőként vállalkozik arra, hogy a művészanekdotákat Plinius enciklopédiájának a szövegterében értelmezze. A szerző fő ambíciója annak a feltárása, hogyan vesznek részt az anekdoták Plinius enciklopédikus projektjének a megvalósításában, tehát a tudás- és értékközvetítésben, és milyen strukturális, retorikai és narratív technikákkal válnak alkalmassá erre a szerepre. A jelen tanulmány a továbbiakban kijelöli a monográfia kutatástörténeti pozícióját, tárgyalja a kifejtés struktúráját és szempontrendszerét, az értelmezés metodológiáját, és bemutatja főbb álláspontjait, közülük néhányat részletesebben is megvizsgálva.

Valérie Naas korábbi, 2002-ben megjelent monográfiája² ötszázharminckét oldalon tárgyalja Plinius Maior enciklopédikus projektjének koncepcióját, irodalom-, eszme- és politikatörténeti kontextusait, és mindeközben összehangolja a saját értelmezését a kutatástörténet korábbi eredményeivel. A *Le projet encyclopédique de Pline L'Ancien* a *NH* recepciójában kiemelkedő jelentőségű, úgynevezett művészettörténeti könyveknek (*NH* 33–37) nem szentelt önálló fejezetet, azokat csupán egyéb összefüggésekben (enciklopédizmus, *mirabilia*) vonja be az elemzésbe. Az életmű felől közelítve Valérie Naas 2023-ban megjelent újabb monográfiájára úgy is tekinthetünk, mint amelyben a szerző a korábbi kötetből hiányzó, a *NH* teljesebb értéséhez azonban megkerülhetetlen vizsgálati terepre lép.

Az *Anecdotes artistiques chez Pline L'Ancien*³ helyét érdemes nemcsak a szerző, hanem a téma kutatástörténetében is kijelölni. A Plinius-filológia meghatározó eredményeit mára már azok a tanulmányok és monográfiák jelentik, amelyeknek az ambíciója a *NH* ideológiai és narratív

önállóságának, valamint Flavius-kori meghatározottságának és ezzel összefüggésben speciális rómaiságának a feltárása, illetve a megmutatása. A kutatásnak ez az 1990-es években lendületet vett iránya Plinius enciklopédiáját nem tematikus egységekre izolálja,⁴ hanem a szövegre mint koherens egészre tekint, és feltárja azokat a stratégiákat, amelyekkel Plinius megalkotta a maga enciklopédikus szövegterét.⁵ Annak a vizsgálata, hogy a *NH*-ban igen nagy számban előforduló anekdoták – így a művészanekdoták – hogyan vesznek részt Plinius enciklopédikus projektjében, vagyis a tudás- és értékközvetítésben, csak a legutóbbi időkben került a kutatói érdeklődés látókörébe.⁶

Az anekdota olyan kisműfaj, amely könnyen kiemelhető a kontextusából, és kevés módosítással hasznosítható egy új szöveggörnyezetben. A *NH* egyedülálló bőségben örökölte át a számunkra teljesen elveszett görög művészettörténet-írással együtt a görög művészanekdotákat, és ezzel alapjaiban határozta meg a reneszánsz biografikus művészettörténet-írást. Ezért tartja úgy a hagyomány, hogy a művészettörténet kétszer született meg, Pliniusszal, majd Vasarival.⁷ A művészanekdoták Winckelmann⁸ kronológiát, korszakokat és stílusokat megállapító művészettörténetéből értelemszerűen kikerültek, és az eredeti kontextusukból kiemelve, olyan inventáriumokban kaptak helyet, mint Overbeck 1868-ban megjelent forrásgyűjteménye.⁹ Overbeck is kronologikusan halad, a mitikus kezdetektől a római császárkorral bezárólag korszakról korszakra, azon belül a szobrászat és a festészet nagy műfajaira osztva közli a mesterekről és alkotásaikról tudósító antik szövegheleket. Ez a metódus a pliniusi anekdotákra mint művészettörténeti információk hordozójára tekint, a jelentőségüket kizárólag a forrásértékükben látatja.

Az első munka, amely a *NH* művészanekdotáit kontextusba helyezte, és az értelmezésüket abból vezette le, a Freud köréhez tartozó művészettörténész és pszichoanalitikus Ernst Kris és a művészettörténész Otto Kurz 1934-ben Bécsben megjelent könyve, *Die Legende vom Künstler*.¹⁰ Értelmezésük kontextusát azonban nem a *NH* szövege, hanem a szerzők által feltárt ismétlődő motívumokból felépülő univerzális sémák képezték meg, amelyek a művészlegendákban – korokon és kultúrákon átívelve – változatlanul vannak jelen a mitikus kezdetektől a klasszikus antikvitáson át a reneszánsz anekdotáig.¹¹

A *NH* művészanekdotáinak új szemléletű vizsgálata, amely tehát nem kimetszi az anekdotát a szövegből, hanem a maga szűkebb és tágabb kontextusában interpretálja, és mindeközben feltárja, hogyan vesz részt az anekdota tematikusan, strukturálisan és narratív módon Plinius enciklopédikus projektjének – a görög kultúra katalogizálásának, birtokba vételének és sajátta formálásának – a megvalósításában, az elmúlt bő évtized jelensége.¹² Ezekhez az előzményekhez képest mutatkozik meg Valérie Naas könyvének az újszerűsége és vállalkozásának, tehát a *NH* valamennyi művészanekdotája összegyűjtésének, rendszerezésének és több szempontot mozgó, átfogó elemzésének a bátorsága. A kötet ezt a grandiózus munkát tizenöt alfejezetre osztott négy nagy részben végzi el, amelyeket egy hosszabb bevezető vezet fel, majd a kötetben idézett antik mestereknek és szöveghelekeknek a listája, továbbá a téma minden aspektusára kiterjedő bibliográfia zár, utóbbi mintegy harminc oldal terjedelemben.

A *Bevezető*¹³ a kötet alapvetését és ambícióját teszi világossá. Mára már nem kérdés, hogy a művészanekdoták a művé-

szetelméleti és -esztétikai fogalmakat történetté alakítva teszik könnyen befogadhatóvá, és így vesznek részt a *NH* művészeti diskurzusában. Naas ambíciója az anekdoták más irányú szerepének a feltárása: hogyan alakít ki Plinius olyan művészeti diskurzust, amelyben az anekdota a római identitás kifejezésére válik alkalmassá. Kiindulópontja az analógia, amely a görög képzőművészet tárgyi és textuális alkotásainak a történetében mutatkozik meg. Ahogy a Rómába vitt eredeti görög műalkotások és a másolataik új térbe és ezzel új kontextusba kerültek, amely új jelentéssel ruházta fel őket, ugyanígy tetten érhető a római szövegtér jelentésmódosító hatása a görög képzőművészet alkotásairól és alkotóiról tudósító anekdotákban. A művészanekdoták ezért egy sajátos aspektusát jelentik a római identitásképzésnek, amelynek vizsgálati horizontját a szerző Plinius korában és művében jelöli ki. Naas alapvetése, hogy a *NH* az elveszett görög képzőművészeti alkotások helyébe lépő és a rómaiak számára időtlen anekdotákat nem pusztán átörököltette, hanem integrálta és átalakította. Feltevése szerint Plinius ezeket a történeteket azáltal sajátította ki, hogy felépített köréjük egy római értelmezési rendszert, amellyel új kontextusba helyezte, egyszersmind beemelte őket a római történelembe. Vagyis az anekdotákat romanizálta, és ezzel visszaadta a történetiségüket. Ezt a kérdéskört, amely az antik művészettörténet-írásnak, az anekdota műfajának, a *NH* koncepciójának és a Flavius-kor politika- és kultúrtörténetének külön-külön is komplex terepét egyaránt érinti, a kötet négy része négy irányból közelíti meg.

Az öt fejezetből álló I. rész¹⁴ a művészanekdota definiálásának a lehetőségeit járja körül a művészettörténet-írás, a műfaji megnevezés, a történetírás, a biográfia és a retorika felől. A szerző tehát a könyv témájának az alapvető kérdését taglalja az I. részben, hiszen a művészanekdota fogalmi tisztázása megkerülhetetlen feltétele a kifejtésnek. Az I. fejezet¹⁵ összefoglalása mindannak, amelyet a Plinius-filológia a szerző által hivatkozott tanulmányok és kötetek sokaságában már összegzett a *NH* művészettörténeti részeinek a forrásairól és forráshasználatáról (*Quellenforschung*), *ars* és *natura*, illetve *artifex* és *natura* viszonyáról, ezzel összefüggésben Plinius gondolkodásmódjának sztoikus meghatározottságáról, valamint beszédmódjának a különböző tartalmú és jellegű információk rendszerezését mellőző heterogenitásáról. A 2. fejezet¹⁶ a művészanekdota vizsgálatának a történeti áttekintését nyújtja: az anekdoták jelentőségét a művészettörténet-írásban elsőként Julius von Schlosser¹⁷ hangsúlyozta, szisztematikus gyűjtésüket, rendszerezésüket és értelmezésüket a tanítványai, Ernst Kris és Otto Kurz végezte el *Die Legende vom Künstler* című munkájukban. A 3. fejezet¹⁸ művészanekdota és művészbiográfia viszonyát taglalja. Az általános alapvetést, hogy ti. az anekdoták eredetileg a művészek életrajzának a részei voltak, Naas Verity Plattat hivatkozva kérdőjelezi meg, aki szerint az antik művészbiográfiák feltételezése a humanista biografikus művészettörténet-írás visszavetítésének a következménye, amely a figyelmet a művészekre irányította, holott az anekdoták inkább az alkotásról és az alkotói folyamatról szólnak.¹⁹ Naas végül arra jut, hogy a művészanekdotákra is érvényesíthető, amit Mary Lefkowitz²⁰ az antik biográfiáról megállapított: nem a történeiseiben igaz, hanem a szimbolikájában. A 4. fejezet²¹ és az 5. fejezet²² egyaránt az anekdota és a retorikai *exemplum* összefüggéseit tárgyalja, az előbbi teore-

tikusan, az utóbbi esettanulmányként, összevetve ugyanannak az anekdotának – Zeuxis *Helenéjének* – a funkcióját Cicero (*Inv.* II. 1–3), Plinius (*NH* XXXV. 64) és Valerius Maximus (III. 7. ext.3) elbeszélésében. Naasnak Jeremy Tanner²³ és Roberto Gazich²⁴ elemzéseire támaszkodó konklúziója abban összegezhető, hogy az anekdota szórakoztat, míg az *exemplum* didaktikai és morális célt szolgál. Ugyanakkor nem veti el azt a lehetőséget sem, hogy a Zeuxis-anekdota Plinius elbeszélésében két alkotásmód, *mimésis* és *phantasia* megmutatkozása-ként is értelmezhető.

Naas tehát biográfia és retorika, illetve a biografikus történetírás és a retorikai *exemplum* felől kíséri meg az anekdota / művészanekdota meghatározását. Ez a metódus azonban a már többé-kevésbé ismert műfaji hasonlóságok és elágazások, egybejátszások és átfedések megmutatásánál tovább nem tud vezetni. A *historiával*, az *exemplummal*, a *fabulával*, a *memorabiléval*, a *mirabilia*-irodalommal és az *apophthegmával* egyaránt rokon,²⁵ de egyikkel sem maradéktalanul azonos antik anekdota olyan szövegfajta, amelynek fő jellemzője a tartalmi és narratív variabilitás. Éppen ez a tulajdonsága teszi alkalmassá arra, hogy különböző műfajú szövegekben is – lásd a Zeuxis-anekdota háromféle elbeszélését egy retorikaelméleti, egy művészettörténeti szövegben és egy etikai példatárban – funkciót kapjon, amely azonban a legkevésbé sem a szórakoztatásban nevezhető meg. Az antik anekdotát csak működésében lehet megragadni, definiálni aligha, mivel az ókorban még nem rögzült e kisműfajnak sem a megnevezése, sem a műfaji normái. Egy rövid és frappáns történet nem eleve anekdota, hanem az elbeszélés folyamatában lesz az, tehát akkor, ha narratív módon anekdotaként van elbeszélve. Ahhoz viszont, hogy ez felismerhető legyen, szükséges leírunk azt a narratív keretet, amelybe beleilleszthető az a szövegfajta, amelyet anekdotaként kezelünk. Ez pedig megkívánja az anekdota kérdésének a műfajtörténeti és a narratológiai megközelítését,²⁶ amely hiányzik a monográfiából. Az I. részt záró rövid fejezetben²⁷ Naas is hasonló gondolatot fogalmaz meg, amikor a Zeuxis-anekdota elemzésének tapasztalataként az elbeszélő intencióját hangsúlyozza, valamint azt, hogy az anekdotát a kontextusa teszi anekdotává. Termékenyebb lehetett volna, ha az értelmező figyelme a kötet I. részének az egészében a művészanekdota kérdéskörének erre az aspektusára irányul.

A II. rész²⁸ négy fejezetben (6–9.) tárgyalja az anekdoták pliniusi alkalmazását. Ezt alapozza meg a 7. fejezetet alkotó szövegkorpusz,²⁹ amelyet Naas hozott létre a *NH*-ban található valamennyi művészanekdota kigyűjtésével. A katalógus a *NH* úgynevezett művészeti tárgyú XXXIII–XXXVII. könyveinek sorrendjében halad, és az egyes könyveken belüli előfordulásuk szerint katalogizálja az anekdotákat szöveghelyük és a témájuk címszerű megadásával. A szerző célja az, hogy létrehozzon egy rendezett gyűjteményt, amellyel áttekinthetővé és ezzel elemezhetővé válik a *NH* művészanekdotáinak az összessége. A katalogizálás – mondhatni overbecki – eljárása azonban paradox helyzetet teremt, mert kiszakítja az anekdotákat a szövegkörnyezetükből, vagyis éppen azt teszi, amit Naas is kárhoztatott az I. részben: az anekdotákat megfosztja az értelmezéshez szükséges kontextusuktól. A szerző maga is érzékeli az ellentmondást, amelyet úgy kíván feloldani, hogy minden egyes könyv anekdotalistája előtt összefoglalja a könyv tartalmát, kiemelve, hol fordul elő benne anekdota. Továbbá azzal,

hogy a katalógusok után megállapítja az anekdoták közötti tematikus kapcsolatokat.

A *NH* könyvei és az abba illeszkedő anekdoták, illetve az egyes anekdoták közötti tematikus kapcsolatot kontextusként fölfogni erősen vitatható eljárás. Nem különben vitathatóak a szempontok, amelyek szerint a szerző anekdotának tekint egy-egy részletet – ennek egyébként maga is hangot ad.³⁰ A katalógusba azok a szövegrészek kerültek, amelyeknek jellemzői a narrativitás, a véletlenszerűség, a realizmus, az emlékezet, a jelentőség és az önállóság, valamint az, hogy az elbeszélés menetében van egy törés, eltérés az elvárttól.³¹ A mintegy százhatvan anekdotát vagy anekdotikus jellegű szöveget tartalmazó szövegkorpuszba bekerült még néhány művészetre vonatkozó megjegyzés, noha ezek a szerző szerint sem anekdoták.

Mindezt a 6. fejezet³² vezeti fel, amely Plinius művészeti tárgyú könyveinek a forrásait – karystosi Antigonos, samosi Duris, Varro – foglalja össze, megint csak jól ismert, ugyanakkor az anekdoták pliniusi felhasználása szempontjából irreleváns információkat.³³ Hasonlóképpen irrelevánsnak tartom a 8. fejezet³⁴ első részét is, amelyben ismét viszonyítási ponttá lesz a Kris–Kurz szerzőpáros művészlegenda-csoportosítása.³⁵ Ezt követi a 7. fejezetben közölt inventáriumnak az újabb, tematikus rendszerezése,³⁶ amely Naas olvasatában rávilágít Plinius kedvelt témáira, továbbá arra, hogy a Kris–Kurz gyűjteményben szerepeltetett anekdoták egyetemességétől eltérően Plinius az anekdoták személyes olvasatát alkotja meg, saját jelentéssel ruházza fel őket. Naas a művészanekdoták tematikus rendszerezését végül kiegészíti az általa regisztrált témákat elbeszélő anekdotákkal, illetve azok szöveghelyével, tehát egyesíti a 7. fejezet inventáriumát a 8. fejezet tematikus csoportosításával. A 9. fejezet³⁷ az így katalogizált anekdotákban azt vizsgálja, hogyan ruházza fel Plinius a görög művészanekdotákat saját jelentéssel. Ennek az elsődleges megmutatkozását a kompozícióban és a stílusban nevezi meg.

Naas számos strukturális és retorikai (egyes művészek bemutatásának ismétlődő sémája, anekdoták ugyanarról a mesterről, anekdoták ugyanarról a témáról, egy alkotáshoz kapcsolódó anekdota-sorozat, rövideg és hosszúság, párhuzamok és ellentétek), valamint stílári (bon mot-k, dialógusok és idézetek, erkölcsi ítéletek) eljárást nevez meg, amelyeket gazdagon illusztrál. Értelmezésében az anekdoták romanizálása ezekben az elbeszélői eljárásokban érhető tetten, mivel az alkalmazásukkal átformált anekdoták képesek közvetíteni a sajátosan pliniusi értékrendet: erkölcsi példázatként működnek, amely beleillik a *NH* morális horizontjába, közvetítik Plinius természetfilozófiáját, Róma központú és imperiális látásmódját, olykor pedig a technikai fogalmak illusztrálására szolgálnak. Naas többféle kontextusban is hangsúlyozza az anekdoták pliniusi romanizálásának azt a tendenciáját, hogy ha egy műalkotásnak római relevanciája van (ki, mikor és hogyan szállította Rómába, elhelyezése Róma köz- és magántereiben, a festészet római kezdetei nagyobb terjedelmet kapnak, mint a nyilvánvalóan gazdagabb görög előzmények), annak Plinius mindig nagy nyomatókat ad.

Valérie Naas monográfiájának minden bizonnyal ez a II. része a leginkább innovatív, mert ez tartalmazza a legtöbb új megfigyelést és eredményt. Függetlenül attól, hogy egy-egy fejezetnek mekkora a relevanciája, ilyen nagy mennyiségű forrás kigyűjtése, átlátása, többszörös rendszerezése és értel-

mezése elismerésre méltó, óriási munka. Ugyanakkor nem hallgatható el, hogy vannak vitatható pontjai is. Az anekdoták két nagy tematikus csoportját alkotja „A művész és a műalkotások” összefoglaló címmel jelölt A csoport, és a „Történelem és erkölcs” című B csoport.³⁸ Nem vitatom, hogy az A csoport anekdotái valóban elsősorban művészeti, a B csoporté történeti és etikai kérdéseket állítanak előtérbe. Azonban a *NH* anekdotáiban ezek a dimenziók nem szétszálazva, hanem együttesen vannak jelen. Ha végig tekintünk a két csoporthoz rendelt altémákon és az azokat illusztráló anekdotákon, könnyen belátható, hogy például Apellés és Nagy Sándor vagy Protogenész és Démétrios barátságának elbeszéléséről nem választható le sem a történeti, sem a művészettörténeti és az etikai vonatkozás sem, ahogy az egymással rivalizáló művészeket elbeszélő anekdotákról sem.

Ami azonban igazán problematikus, a csoportosítás és értelmezés alapját képező anekdoták kiválasztása, amely témák, tehát az egyes elbeszélések tartalma szerint történik, nem vizsgálva azoknak sem a történetiségét, sem a narratív formájukat. A számos lehetséges példa közül csak néhányat említek a XXXIV. könyvből. A 41. caput a lindosi Charész rhodosi *colossus*-ának a leírását, a szobor elkészítésének és méreteinek a számszerű adatait közli, amelynek tehát sem a tartalma, sem a narrációja nem aposztrofálható anekdotaként. A korinthuszi bronzal összefüggésben elbeszélte történet Geganiáról és Clesippusról (11–12) bármennyire anekdotának tűnik is, lényegét tekintve igaz, mivel a szövegben említett síremlék táblája fennmaradt a Via Appián, a mai Terracina közelében egy épület falán.³⁹ Ugyanakkor az ókor fekete aranyának nevezett *aes Corinthium* keletkezéstörténete (6.), amelyet Plinius belesűrit egyetlen ténszerű tömönatba, nem szerepel a táblázatok anekdotái között. Holott pontosan tudható, hogy a háttérben egy széles körben ismert anekdota áll, amely alapvető szerepet játszott abban, hogy a rómaiak a korinthusi bronzból készített tárgyakat csillagászati összegért vásárolták meg.⁴⁰ A három szövegfajtaból tehát az egyik (a rhodosi *colossus*) mind a beszédmódját, mind a tartalmát tekintve információközlés, amelynek a valódiságát megkérdőjelezni nincs okunk. A korinthusi bronzhoz kapcsolódó két szövegfajtaból az egyik (Gegania és Clesippus) mind a beszédmódja, mind a tartalma alapján vérbeli anekdota lehetne, de a történet dokumentáltan nem az. Végül, a korinthusi bronz aitiológiáját Plinius információként közli, holott ő is tudja, hogy a történet valójában anekdota. Az első két szöveg szerepel Naas táblázatában, holott egyik sem anekdota, míg a harmadik, amely valóban az, nem kap helyet.

Mindez újabb példája annak, hogy az anekdotát csak működésében lehet anekdotaként meghatározni. Ezt pedig csak akkor tudjuk megtenni, ha a történetet összevetjük valamennyi fennmaradt elbeszéléssel, és mindeközben kiemelten kezeljük az elbeszélések narratív sajátosságait. A források összehasonlításában tud megmutatkozni például, hogy a korinthusi bronz aitiológiáját egyedül Plinius közli egyetlen szikár mondatban, és egyedül Plinius az, aki az anekdotát nem anekdotaként beszéli el. Ekkor lehet és szükséges is feltennünk a kérdést, hogy milyen intenció áll e látványos narratív átfarmálás mögött, vagyis Plinius miért nem anekdotaként beszéli el korának egyik legismertebb anekdotáját.⁴¹

A monográfia négy része úgy is fölfogható, mint a kötet fő- és alcímének a szimmetrikus kifejtései. Ugyanis a pliniusi

művészanekdotákat valójában az I. és a II. rész taglalja, a III. és a IV. rész az alcímben megnevezett témára koncentrálna, a római művészeti diskurzus megalkotására, amelyben azonban az anekdoták kisebb szerepet játszanak, mint a *NH* egyéb szövegfajtái és információi.

A művészeti diskurzus romanizálását, illetve akként értelmezhető eljárásait elemző III. rész⁴² három fejezete a művészek / mesterek társadalmi megítélésére (10. fejezet⁴³), a képzőművészet identitásának kérdéskörére (11. fejezet⁴⁴) és a képzőművészet értékelésének Róma-központú látásmódjára (12. fejezet⁴⁵) fókuszál. Az anekdoták az I. és a II. részhez képest itt mintha fordított szerepet kapnának, mert nem kiindulópontként vesznek részt a vizsgálatban, hanem illusztrációként. A szakirodalmi előzmények részletes ismertetése közepette minden fejezetnek az a legizgalmasabb mozzanata, amikor a szerző a görög és római álláspont különbözőségét ismeri fel az egyébként többnyire nem anekdotának tekinthető szövegekben. Naas a művészeti diskurzus római / pliniusi sajátosságát a rómaiaknak a képzőművészetekkel ambivalens viszonyából vezeti le, amelyet az a történelmi körülmény alapozott meg, hogy a műalkotások zsákmányként kerültek Róma köz- és magántereibe. A drága metériákból készült alkotások a győzelem emlékezeteként, majd a császárkorban esztétikai élvezetként is funkcionáltak, ugyanakkor a római élet részévé tették a fényűzést.

Naas olvasatában Plinius művészeti diskurzusa, amelynek a művészanekdoták is részét képezik, görög eredete ellenére a római művészettelfogást képviseli, amely a politikai (imperializmus) és az erkölcsi (*luxuria* versus *mos maiorum*) perspektívában nyilvánul meg.⁴⁶ Ennek számos megmutatkozását veszi sorra, amelyek között vannak ismertebbek (Nero bearanyozza vagy kisajátítja a műalkotást, Vespasianus visszahelyezi köztérre), és vannak eddig kevésbé elemzett példák. Ez utóbbinak egyik bravúrosabb elemzése⁴⁷ a togás Hercules-szobor (*NH* XXXIV. 93) története, amelynek pliniusi elbeszélésében a hangsúly a feliratra kerül, amely a szobor Rómába kerülésének és elhelyezésének több generációs történetét örökíti meg. A bizonyára görög Hercules szobor rómaivá lesz az elhelyezése (a *Rostra* mellett), a római talapatán lévő feliratok és a római tulajdonos (*populus Romanus*) miatt. Ugyancsak kiemelendő a festészet itáliai kezdeteit leíró részlet (XXXV. 17–21) komplex értelmezése, amely rávilágít a pliniusi, illetve római kisajátítás további gesztusaira.⁴⁸ Plinius nemcsak a nagyobb terjedelmű és a részletezéssel kívánja felmutatni a görögtől független római művészet létezését, hanem egy római újítás, a *triumphalis* festészet (*NH* XXXV. 22–23) történetének és a római köztereken kiállított alkotásainak az elbeszélésével is.

A monográfia struktúrája úgy is leírható, mint egy tágló optika működése. Az anekdota / művészanekdota kérdésköréből indul ki, amelynek látószögét fokozatosan nyitja az anekdoták pliniusi használatáig, majd tovább a művészeti diskurzus romanizálásában játszott szerepükig, végül a IV. rész⁴⁹ nagytárlja Plinius művészeti gondolkodásának egy lehetséges konstrukcióját teszi láthatóvá. A szerző (re)konstrukciója három pillérre épül, amelyet a *NH* művészeti diskurzusának három sajátossága, illetve szempontja kínál fel. Plinius érdeklődése feltűnően technikai és antikvárius jellegű (13. rész⁵⁰). Figyelmét kiemelkedően a bravúros technikai megoldások vonják magukra, amelyek gyakran összefonódnak a *mirabilia* világával. Antikvárius érdeklődésében, amely a múlt reáliáira

irányul, megláthatjuk fő forrását és modelljét, Varrót. A jelenségek története és eredete iránti érdeklődés tetten érhető az aitológiai anekdoták szerepeltetésében is, amelyek ugyancsak gyakran érintkeznek a *mirabilia* világával.

Plinius művészeti koncepciójának megkonstruálásában fontos forrást jelent az általa használt terminológia (14. rész⁵¹). Bár a *NH* csak másodlagosan foglalkozik a művészetekkel, ugyanakkor a görög források elveszték, ezért Naas szerint az antik művészettörténeti és -elméleti terminológia kutatásának a *NH* az egyik fő forrása, amelyben az anekdoták vizsgálata is hozhat új eredményt. Részletesen tárgyalja az anekdoták központi témáját, a *mimésist*, egyes anekdotákban a *phantasia*-elv megmutatkozását, továbbá a *similitudo* (az alkotás és a modell hasonlósága), *diligentia* (a részletek gondos kidolgozása), *subtilitas* (finomság, aprólékoság) alkotásesztétikai fogalmait, valamint a szemléltre tett hatás, illetve az alkotás kifejezőerejének a szókincsét: *sentire* (mind az ábrázolásra, mind a nézőre vonatkoztatva: érezni), *exprimere* (kifejezni), *intelligere* (megérteni, ami a láthatón túl van). Bár Pliniust nem a teoretikus kérdések érdekelték, mi ennek ellenére az anekdotákban érzékelhetjük az elméleti és az anekdotikus művészeti diskurzus egységét. Ennek egyik példája a képzőművészetek alapító mítoszává lett történet a korinthusi lányról (*NH* XXXV. 15), amelyben összekapcsolódik a művészettörténet xenokratészi fejlődéssémája (*primus invenit*), a *mimésis* alkotásmódja és egy történeti mozzanat, az átmenet a kézműves munka és a művészi alkotás között.

Az utolsó, 15. fejezet⁵² kérdése az, hogy mit tett hozzá Plinius a görögöktől örökölt művészettörténet-íráshoz. Naas válasza összességében az, hogy Plinius olyan művészeti kérdésekkel foglalkozik kiemelten, amelyeknek ideológiai és etikai vonzata is van, mert így tudja azokat beilleszteni a maga projektjébe. Ilyen a *modus*nak a *kairosszal* és a *symmetriával* összefüggő pliniusi használata a megfelelő pillanat, a helyes mérték és a helyes arány jelentésében, amely egyben a *NH* központi etikai üzenete. Naas a művészettörténet átírásaként értelmezi azt, hogy Plinius a festészet eredetéről szólva az itáliai kezdetet hangsúlyozza. Miként a *NH* híres sorának – *cessavit ars* (XXXIV. 19) – is pliniusi átértelmezést tulajdonít. A művészetek fejlődésének stagnálása a Kr. e. 3. századtól a 2. század közepéig terjedő időszakot jelenti, a mondat folytatásában szereplő *revixit* a 2. század közepe, amely a római hódítás tetőpontja. Eszerint tehát Plinius kijelentése értelmezhető úgy is, hogy a római imperializmus tette lehetővé a művészet újjászülését. Naas értelmezésében a *NH* leképezi a rendhez, és pedig nemcsak a természeti, hanem a politikai rendhez való visszatérést, amely újabb megmutatkozása a görög művészettörténet pliniusi átírásának, amelyben a művész–uralkodó viszonyt tematizáló anekdoták is fontos szerepet kapnak. A rendteremtés természetesen a Flaviusok érdeme, akik véget vetettek a Nero uralmát jellemző és az azt követő zűrzavarnak. A monográfia utolsó elemző fejezete egy új kontextus felvillantásával zárul, amely a *NH* művészanekdotái és a korabeli esztétikai fordulat – visszatérés az Augustus-kor klasszicizmusához – között tételezhető összefüggésre irányítja a figyelmet.

Az *Összegzés*⁵³ részben megismétli a kötet kérdésfeltevését, ambícióját és módszerét, majd mintegy válaszként összegzi a tapasztalatait és a konklúzióit. A pliniusi anekdoták révén a görög művészetet római kontextusban látjuk. Ez a kisműfaj le-

hetővé teszi egyrészt azt, hogy nyomon követhetjük a rómaiak művészetekhez való viszonyának átalakulását a fosztogatástól a műélvezetig és a művészeti piac kialakulásáig. Másrészt az anekdoták beleilleszkednek a Cicero, Seneca, Plinius és Quintilianus alkotta római művészeti diskurzusba, amely azonban filozófiai, retorikai összefüggésben kap megfogalmazást, Plinius esetében pedig ideológiai és etikai keretbe illeszkedik – éppen ez adja a személyes jellegét. Plinius az elődök filozófiai, irodalmi és esztétikai örökségét a maga átfogó projektjébe integrálta, és ezzel átértelmezte, ezzel pedig a forrás szerepéből átlépett a művészeti diskurzus szerzőjének a státusába.

Valérie Naas monográfiája az antik művészettörténetnek és művészettörténet-írásnak, a *NH* művészeti könyveinek és kitüntetetten a művészanekdotáknak a teljes kérdéskörét magában foglalja. Eligazít a kutatás irányibaiban és aktuális állásfoglalásaiban. A kötet apparátusa a téma naprakész szakirodalmi forrásaként is jól használható. A monográfiának vannak vitatható pontjai és megoldásai, elsősorban tisztázásra szorul az anekdota fogalmi használata, valamint a leválasztása a nem anekdotaként aposztrofálható művészeti tárgyú közlésekről. A gondolatmenet követését megnehezíti az, hogy egy-egy téma kifejtését olykor túl messziről kezdi (például hosszan értekezik a mesterek státusáról a görög és a római társadalomban), olykor pedig a kutatástörténeti előzményeknek a túlságosan részletező áttekintésével indítja.

Az érdemei azonban számosak. Létrehozott egy szövegkorpuszt, amely tartalmazza a *NH* valamennyi szöveghelyét, amelyek az alkotókra és az alkotásokra vonatkoznak. Ezt a korpuszt többféle szempont szerint csoportosította, és az ebből nyert tapasztalatait többféle kontextusban értelmezte. Értelmező munkáját a korszerű Plinius-filológia szellemében végezte el: nem a görög örökséget kutatja, hanem a pliniusit keresi Pliniusban. Vagyis azokat az elbeszélői technikákat és eljárásokat, amelyekkel az anekdoták és a művészeti tárgyú szövegek szerepet vállalnak a *NH* enciklopédikus projektjének a megvalósításában: római szemmel látják és látatják a képzőművészeti alkotásokat, amelyekre sajátként tekintenek. Aligha kétséges, hogy ez a kötet – hasonlóan Valérie Naas első monográfiájához – a téma kutatásának megkerülhetetlen hivatkozási pontja lesz.

Naas új monográfiája a pliniusi művészanekdoták vizsgálatát megalapozza, kontextusokba helyezi, azokat kibontja, de nem zárja le. Az utolsó fejezetben megfogalmazott felvetése⁵⁴ – a Flavius kor klasszicizmusa és az anekdotákkal közvetített esztétikai normák lehetséges ideológiai implikációi – utat nyitnak a folytatásnak. A szerző mintegy a lezáratlanság poétikájával függeszti fel értelmező munkáját, amely bizonyosan inspirálóan hat a Plinius-filológiára. A magam részéről a folytatás irányát nem az esztétikai és ideológiai implikációk további feltárásában látom, hanem az anekdota műfajának és műfaj-történetének a tisztázásában. Ehhez megbízható elméleti alapot kínál Joel Fineman említett tanulmánya. Fineman (1989) az anekdota kettős természetét hangsúlyozza, az irodalmi és történeti értelemben vett referencialitását. Az anekdota szerinte olyan elbeszéléstípus, amely egyszerre vonatkozik az irodalmi és a történeti valóra. A *NH*-ban fellelhető anekdoták mennyisége és azok tartalmi és narratív komplexitása bőséges forrást kínál a kutatás ez irányú folytatásához is.

Jegyzetek

- 1 Naas 2023.
- 2 Naas 2002.
- 3 Naas 2023.
- 4 A teljesség igénye nélkül: Sallmann 1971; Healy 1986; Isager 1991.
- 5 Ugyancsak a teljesség igénye nélkül: Wallace-Hadrill 1990; Citroni Marchetti 1991; Beagon 1992; Naas 2002; Carey 2003; Murphy 2004.
- 6 Naas 2011; Darab 2020; Darab 2024; Noller 2026.
- 7 Vasari 1550.
- 8 Winckelmann 1764.
- 9 Overbeck 1868. Azóta elkészült a forrásgyűjtemény átdolgozott és jelentősen kiegészített új kiadása öt kötetben, amely az aktualizált irodalmi és az újonnan bevont epigráfiai anyagot fordításban is, illetve filológiai és archeológiai kommentárral ellátva közli, valamint összegzi az egyes műalkotások mai kutatási pozícióját: Kansteiner–Hallof–Lehmann–Seidensticker–Stemmer 2015. A témában aligha megkerülhető *DNO*-ra Naas csak a bibliográfiában hivatkozik, a főszövegben nem.
- 10 Kris–Kurz 2018.
- 11 Ennek egyik legimponálóbb kifejtése a tehetség korai megmutatkozása és az autodidaktizmus ismétlődő motívuma Héraklész mitikus, Lysippos és Giotto anekdotikus biográfiájában, lásd Kris–Kurz 2018, 37–51.
- 12 Naas 2012; Darab 2012b; Darab 2014a; Darab 2014b.
- 13 Naas 2023, 7–18.
- 14 Naas 2023, 21–112.
- 15 Naas 2023, 21–53.
- 16 Naas 2023, 55–71.
- 17 Schlosser 1924.
- 18 Naas 2023, 73–82.
- 19 Platt 2016.
- 20 Lefkowitz 1981.
- 21 Naas 2023, 85–95.
- 22 Naas 2023, 96–112.
- 23 Tanner 2006.
- 24 Gazich 1986.
- 25 A téma máig érvényes kifejtése, André Jollesnek először 1930-ban, majd többször, változatlan kiadásban megjelent monográfiája sajnos hiányzik Naas bibliográfiájából: Jolles 1999.
- 26 A téma szakirodalmából csak Fineman (1989) tanulmányára történik hivatkozás, holott hasznos lehetett volna még: Grothe 1971; Wittchow 2001; Gossman 2003; Dominique 2009.
- 27 Naas 2023, 110–112.
- 28 Naas 2023, 115–187.
- 29 Naas 2023, 129–138.
- 30 Lásd Naas 2023, 130.
- 31 Naas 2023, 130.
- 32 Naas 2023, 115–128.
- 33 A *NH* művészeti könyveinek és a művészanekdotáknak a forrásait Sellers (1968) tárta fel máig alapvető munkájában.
- 34 Naas 2023, 139–153.
- 35 Naas 2023, 139–143.
- 36 Naas 2023, 143–153.
- 37 Naas 2023, 155–187.
- 38 Naas 2023, 144–152.
- 39 CIL I², 1004.
- 40 Darab 2015.
- 41 Erről lásd Darab 2012a.
- 42 Naas 2023, 191–274.
- 43 Naas 2023, 191–227.
- 44 Naas 2023, 229–235.
- 45 Naas 2023, 237–274.
- 46 Naas 2023, 235.
- 47 Naas 2023, 231–233.
- 48 Naas 2023, 246–249.
- 49 Naas 2023, 277–350.
- 50 Naas 2023, 277–287.
- 51 Naas 2023, 289–324.
- 52 Naas 2023, 325–350.
- 53 Naas 2023, 351–358.
- 54 Naas 2023, 350.

Bibliográfia

- Beagon, M. 1992. *Roman Nature: The Thought of the Elder Pliny*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198147268.001.0001>
- Carey, S. 2003. *Pliny's Catalogue of Culture: Art and Empire in the Natural History*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199259137.001.0001>
- Citroni Marchetti, S. 1991. *Plinio il Vecchio e la tradizione del moralismo romano*. Pisa.
- Darab, Á. 2012a. „*Corinthium aes* versus *Electrum*: The Anecdote as an Expression of Roman Identity in Pliny the Elder's *Naturalis Historia*”: *Hermes* 140/2, 149–159. <https://doi.org/10.25162/hermes-2012-0016>
- Darab, Á. 2012b. „Ialysos. The Lack of Description”: *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 48, 75–89.
- Darab, Á. 2014a. „Natura, Ars, Historia. Anecdotic History of Art in Pliny the Elder's *Naturalis historia*, Part I”: *Hermes* 142/2, 206–224. <https://doi.org/10.25162/hermes-2014-0018>
- Darab, Á. 2014b. „Natura, Ars, Historia. Anecdotic History of Art in Pliny the Elder's *Naturalis historia*, Part II”: *Hermes* 142/3, 279–297. <https://doi.org/10.25162/hermes-2014-0018>
- Darab, Á. 2015. „*Corinthium aes*. Entstehung und Metamorphose einer Anekdote”: *Wiener Studien* 128, 69–87. <https://doi.org/10.1553/wst128s69>
- Darab, Á. 2020. *The Anecdotal Narration and Encyclopedic Thought of Pliny the Elder's Naturalis Historia*. Newcastle upon Tyne.
- Darab, Á. 2024. „Stories of Nature. On the Anecdotal Narration of Pliny's *Natural History*”: *Working Paper-Reihe des SFB 980 „Episteme in Bewegung”* 25, 1–18. <https://refubium.fu-berlin.de/handle/fub188/42091.2>
- Dominique, J. 2009. „Anecdotes, Faits Divers, and the Literary”: *SubStance* 38/1, 66–76. <https://doi.org/10.1353/sub.0.0033>
- Fineman, J. 1989. „The History of the Anecdote”: H. A. Veenser (szerk.): *The New Historicism*. New York – London, 49–76.
- Gazich, R. 1986. „Tecnica di inserzione e struttura dell'exemplum narrativo nella *Naturalis Historia*”: *Studi sulla lingua di Plinio il Vecchio*. Milano, 143–169.
- Gossman, L. 2003. „Anecdote and History”: *History and Theory* 42/2, 143–168. <https://doi.org/10.1111/1468-2303.00237>
- Grothe, H. 1971. *Anekdote*. Stuttgart. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-99013-6>

- Healy, J. F. 1986. „Pliny on Mineralogy and Metals”: R. French – F. Greenaway (szerk.): *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and his Influence*. London – New York, 111–146. <https://doi.org/10.4324/9781003477228-8>
- Isager, J. 1991. *Pliny on Art and Society. The Elder Pliny's Chapters on the History of Art*. London.
- Jolles, A. 1999*. *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Berlin.
- Kansteiner, S. – Hallof, K. – Lehmann, L. – Seidensticker, B. – Stemmer, K. (szerk.) 2015. *Der Neue Overbeck. Die antiken Schriftquellen zu den bildenden Künsten der Griechen I–V*. Berlin.
- Kris, E. – Kurz, O. 2018⁷. *Die Legende vom Künstler. Ein geschichtlicher Versuch*. Frankfurt am Main.
- Lefkowitz, M. 1981. *The Lives of the Greek Poets*. London.
- Murphy, T. 2004. *Pliny the Elder's Natural History: the Empire in the Encyclopedia*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199262885.001.0001>
- Naas, V. 2002. *Le projet encyclopédique de Pline L'Ancien*. Rome.
- Naas, V. 2011. „Imperialism, *Mirabilia*, and Knowledge. Some Paradoxes in the *Naturalis Historia*”: R. Gibson – R. Morello (szerk.): *Pliny the Elder. Texts and Contexts*. Leiden, 57–70. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004202344.i-248.22>
- Naas, V. 2012. „Anecdotes et théorie de l'art chez Pline l'Ancien”: E. Hénin – F. Lecerle – L. Wajeman (szerk.): *La Théorie subreptice. Les anecdotes dans la théorie de l'art (XVIe–XVIIe siècles)*. Turnhout, 39–52.
- Naas, V. 2023. *Anecdotes artistiques chez Pline L'Ancien. La constitution d'un discours romain sur l'art*. Paris.
- Noller, E. 2026. „*Qui primus Romae...* Pliny's *Natural History* and the Encyclopedic Mode of Aetiology”: A. Vergados – A. Walter (szerk.): *APXH and Origo. The Power of Origins*. Turnhout, 379–397. <https://doi.org/10.1484/M.ASH-EB.5.150443>
- Overbeck, J. 1868. *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen*. Leipzig.
- Platt, V. 2016. „The Artist as Anecdote. Creating Creators in Ancient Texts and Modern Art History”: R. Fletcher – J. Hanink (szerk.): *Creative Lives in Classical Antiquity*. Cambridge, 274–304. <https://doi.org/10.1017/9781316670651.012>
- Sallmann, K. 1971. *Die Geographie des Älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*. Berlin – New York. <https://doi.org/10.1515/9783110829778>
- Schlosser, J. von 1924. *Die Kunstliteratur. Ein Handbuch zur Quellenkunde der neueren Kunstgeschichte*. Wien.
- Sellers, E. 1968. „Introduction”: K. Jex-Blake – E. Sellers (szerk.): *The Elder Pliny's Chapters on the History of Art*. Chicago, XIII–XCIV.
- Tanner, J. 2006. *The Invention of Art History in Ancient Greece. Religion, Society and Artistic Rationalisation*. Cambridge.
- Vasari, G. 1550. *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architettori*. Firenze.
- Wallace-Hadrill, A. 1990. „Pliny the Elder and Man's Unnatural History”: *Greece & Rome* 37/1, 80–96. <https://doi.org/10.1017/S0017383500029582>
- Winckelmann, J. J. 1764. *Geschichte der Kunst des Altertums*. Dresden.
- Wittchow, F. 2001. *Exemplarisches Erzählen bei Ammianus Marcellinus. Episode, Exemplum, Anekdote*. München–Leipzig.